

Προλογικό Σημείωμα

Ο Αντόνιο Γκράμσι υπήρξε εξέχουσα διανοητική και πολιτική προσωπικότητα. Κατόρθωσε, στη σύντομη ζωή του, να συνενώσει την πολιτική με τη φιλοσοφία και να αποτυπώσει αυτήν τη συνένωση στο πρακτικό και στο θεωρητικό του έργο. Είχε έναν βασικό στόχο, ένα πρόγραμμα –ή μάλλον ένα-*πρόταγμα*, δηλαδή ένα σχέδιο μακράς πνοής, στο οποίο αποδίδεται ύψιστη σημασία.

Το πρόταγμα του Γκράμσι είναι η μετατροπή των δυναστευμένων κοινωνικών ομάδων σε ηγεμονικές· αυτό είναι το νόημα της *κατάκτησης της εξουσίας* εκ μέρους τους. Πρόκειται για μια εντελώς νέα αντίληψη της ιδέας της κατάκτησης της εξουσίας, που συνεπάγεται μια μετατόπιση του πεδίου της άσκησης της εξουσίας και απώτερα την κατάργηση της διαφοράς μεταξύ αρχομένων και αρχόντων, επομένως της ίδιας της έννοιας της εξουσίας. Απαραίτητη προϋπόθεση για αυτό είναι να υιοθετήσουν οι υπεξούσιες κοινωνικές τάξεις, ιδέες με καθολική ισχύ που περιέχονται σε μια έγκυρη οικουμενική κοσμοθεωρία. Η κοσμοθεωρία αυτή είναι, κατά τον Ιταλό στοχαστή, η θεωρία του Μαρξ. Χρειάζεται, όμως, γι' αυτό μια μεγάλης κλίμακας *ηθική και διανοητική αναμόρφωση*, στην οποία καλούνται οι διανοούμενοι να παίξουν σημαντικό ρόλο.

Τονίζοντας την ανάγκη να αποκτήσουν οι υπεξούσιες τάξεις μια οικουμενική προοπτική και να υπερβούν τις αντιλήψεις που παράγουν άμεσα οι ίδιες, ο Γκράμσι δεν υποτιμά τη σημασία *της άμεσης επαφής που έχουν με την πραγματικότητα*. Ασφαλώς, οι κοσμοθεωρίες είναι έργο των «μεγάλων πνευμάτων», όπως λέει, όμως οι ταπεινοί και απονήρευτοι εκφράζουν άμεσα την πραγματικότητα.¹ Ο Γκράμσι έχει μεγάλο σεβασμό για τους «ταπεινούς και καταφρονεμένους» και καταδικάζει την πατερναλιστική στάση «ανώτερου» προς «κατώτερο» που επεδείκνυαν πολλοί Ιταλοί συγγραφείς.²

¹ Όπως γράφει στα *Τετράδια της φυλακής*, σ. 2245.

² Ο.π., σ. 2112.

Μέσα στο πρόταγμα του Γκράμσι που ήταν η μεταλλαγή των υπεξουσιων κοινωνικών ομάδων σε ηγεμονικές, εντάσσεται και η προσπάθεια την οποία κατέβαλε να ανανεώσει τον μαρξισμό, να του δώσει μια *κριτική διάσταση*, σε αντίθεση με τον δογματισμό που είχε επιβάλει ο Στάλιν σε όλο το κομμουνιστικό στρατόπεδο. Ο Γκράμσι δεν αμφισβήτησε τον σταλινισμό, αλλά κληροδότησε στο Ιταλικό Κομμουνιστικό Κόμμα, του οποίου είχε ηγηθεί, μια αντιδογματική στάση. Ο αντιδογματισμός του ήταν συνδεδεμένος με μια ανεξάρτητη πολιτική βούληση που εξέφρασε το κόμμα του, σε αντίθεση με άλλα κόμματα στο κομμουνιστικό στρατόπεδο.

Επιπλέον, ο αντιδογματισμός αυτός είχε βαθιές ρίζες και ήταν θεωρητικά επεξεργασμένος. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο επηρέασε τα μέγιστα αυτό που αργότερα ονομάστηκε «δυτικός μαρξισμός». Ο μαρξισμός αυτός αναπτύχθηκε στις δυτικές χώρες μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ήταν μια συνειδητή προσπάθεια μέρους της σύγχρονης αριστεράς να προτείνει λύσεις στα αδιέξοδα που αντιμετώπιζε η μαρξιστική θεωρία και η σύνδεσή της με την πρακτική της εφαρμογή στις χώρες του «υπαρκτού σοσιαλισμού».

Ο Αντόνιο Γκράμσι ήταν ανάμεσα στους πρώτους σημαντικούς στοχαστές που αντιλήφθηκαν την ανάγκη, όχι μόνο ανανέωσης, αλλά, ενδεχομένως, υπέρβασης του μαρξισμού. Θέλησε να συλλάβει τον μαρξισμό σαν «ανοιχτό κύκλο», κατά την έκφρασή του, να του δώσει μια *κριτική διάσταση*. Θεώρησε ότι στη μεγάλη «ηθική και διανοητική αναμόρφωση» όλης της κοινωνίας που συνιστούσε το πρόταγμά του, ο ανανεωμένος μαρξισμός θα έπαιζε κύριο καθοδηγητικό ρόλο.

Το πρόταγμα του Γκράμσι δεν αναγόταν σε ένα απλό πολιτικό πρόγραμμα. Απαιτούσε συγχρόνως και ριζικές αλλαγές στα πολιτικά ήθη και στον τρόπο πρόσληψης της πραγματικότητας, πάντα τονίζοντας την ανάγκη *ταύτισης μεταξύ θεωρίας και πράξης*. Την ανάγκη αυτή την έβλεπε ως κυρίαρχο στοιχείο της φιλοσοφίας δράσης που πρέπει να κυριαρχεί στο επαναστατικό κίνημα. Γι' αυτό και καταδίκαιζε ορισμένες κομματικές πρακτικές, που πηγάζουν ακριβώς από την αναντιστοιχία μεταξύ θεωρίας και πράξης, όπως είναι η υποκρισία, η πολιτική μεγαλοστομία και ο δογματισμός. Επέμεινε επίσης στην ανάγκη να λέγεται η *αλήθεια* στην πολιτική. Το 1921 πρόβαλε στην προμετωπίδα της εφημερίδας *L'Ordine Nuovo*, της οποίας ήταν τότε διευθυντής, τη φράση: «Το να λέει κανείς την αλήθεια είναι επαναστατικό». Αργότερα, το 1926, διαφώνησε ριζικά με τον στενό του φίλο Παλμίρο Τολιάτι αναφορικά με τη στάση που θα έπρεπε να τηρήσουν οι Ιταλοί κομμουνιστές στη διαμάχη εντός του Κομμουνιστικού Κόμματος της Σοβιετικής Ένωσης, μεταξύ Στάλιν

και Τρότσκι. Είναι χαρακτηριστικό ότι στην περίπτωση αυτή η διαφωνία του επικεντρώθηκε στην ανάγκη να λείψ κανείς την αλήθεια στην πολιτική, ζήτημα στο οποίο παρέμεινε ανυποχώρητος.

Η ιδέα για αυτήν την εργασία προέκυψε αρχικά από συζητήσεις που είχα με φίλους στην Ιταλία, και κυρίως με τον Τίτο Πατρίκιο, χάρη στον οποίο «ανακάλυψα» τον Γκράμσι. Η μελέτη της ζωής και του έργου του Γκράμσι με είχε οδηγήσει αρχικά στη σκέψη ότι είχε βρει τη λύση στο πρόβλημα το οποίο είχε θέσει: της ανάγκης να διευρυνθεί το πολιτικό και διανοητικό πρόταγμα του μαρξισμού και, συγχρόνως, να αποκτήσει αυτός ανοιχτή προοπτική, κριτική διάσταση. Τελικά, οδηγήθηκα στο συμπέρασμα ότι αυτό δεν ήταν δυνατόν να επιτευχθεί, διότι το ίδιο το θεωρητικό πλαίσιο του μαρξισμού απέκλειε μια τέτοια προοπτική.

Χρειάστηκε να ξαναγράψω μεγάλο μέρος της μελέτης αυτής, ξεκινώντας από διαφορετικές, μη μαρξιστικές αφετηριακές προκείμενες. Η εκτίμησή μου για την προσωπικότητα και το έργο του Γκράμσι παρέμεινε, εντούτοις, αμείωτη. Θεωρώ την κληρονομιά του Γκράμσι μάθημα πολιτικού ορθολογισμού και πολιτικής ηθικής. Αποτελεί συγχρόνως μια σημαντική –ίσως τη σημαντικότερη– προσπάθεια να καταστεί ο μαρξισμός «ανοιχτός κύκλος», κατά την έκφραση του Γκράμσι. Σ' αυτό που ακολουθεί προσπαθώ να δείξω κυρίως τη σημασία και το μέγεθος του ανοίγματος που επιχείρησε ο Γκράμσι, και όχι τόσο τους περιορισμούς του.

Ευχαριστώ τον Ανδρέα Παππά για τη μετάφραση και επιμέλεια του αρχικού κειμένου, καθώς και για τις διορθώσεις και συμπληρώσεις που έκανε σε ορισμένα ιστορικά ζητήματα που αφορούν κυρίως την ιστορία του σοσιαλισμού στην Ευρώπη. Ευχαριστώ επίσης την Μάρω Γκούτσια, υποψήφια διδάκτορα φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, για την επιμέλεια και τη βοήθεια που μου προσέφερε στον ενδελεχή έλεγχο του τελικού κειμένου.

Τέλος, ευχαριστώ τη Μαριλένα Κασιμάτη – Δημητράκου για τη συλλογή και επιμέλεια του φωτογραφικού υλικού αυτού του βιβλίου και για την πνευματική συντροφικότητα που μου έχει προσφέρει μαζί με όλα τα άλλα στην κοινή μας ζωή.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

- Το βιβλίο αυτό είναι μετάφραση από τα γαλλικά, άλλα συγχρόνως και συντμηση της διδακτορικής διατριβής μου.³ Η αρχική μορφή του κειμένου, το μέγεθος και ο τρόπος παρουσίασής του ήταν προσαρμοσμένα στις απαιτήσεις που ίσχυαν τότε στη Γαλλία για μια *thèse de doctorat d'État*. Έχει αφαιρεθεί ένα μεγάλο μέρος του, που περιγράφει και αιτιολογεί τις παραδοχές και μεθοδολογικές αρχές που υιοθέτησα για να πραγματευθώ το θέμα μου, ενώ έχει προστεθεί ένα Επίμετρο, ένα γλωσσάρι για τους όρους με ιδιαίτερο νόημα που χρησιμοποιεί ο Γκράμσι, ένας πίνακας που περιέχει βιογραφικά στοιχεία ονομάτων καθώς και βιβλιογραφία και ευρετήρια ονομάτων και εννοιών.
- Οι αναφορές στα *Τετράδια της φυλακής* (*Quaderni del carcere*) παραπέμπουν στην έκδοση του 1975 (*edizione critica*) που επιμελήθηκε ο Valentino Gerratana, εκδ. Einaudi, και φέρουν το σύμβολο Q ακολουθούμενο από τον αριθμό της σελίδας.

³ Ο τίτλος του πρωτοτύπου είναι *Gramsci et le problème de la conquête du pouvoir* (1981).